

שערים למשנתו של הרב
יהודא ליאון אשכנזי
(מניטו)

אוריאל עיטם

שערים

למשנתו של הרב

יהודה ליאון אשכנזי
(מניטו)

ישיבת ההסדר ירוחם

Uriel Eitam
*An Introduction to the Thought of
Rabbi Yehuda Leon Ashkenazi (Manitou)*

אוריאל עיטם
שערים למשנתו של הרב יהודא ליאון אשכנזי (מניטו)

עריכה: חיים אקשטיין
הגהה: יעל האיתן
עימוד: שלמה ניימרק
עיצוב כריכה: תמר גוטמן

© כל הזכויות שמורות לאוריאל עיטם, 2021

ספרי מגיד, הוצאת קורן
ת"ד 4044 ירושלים 9104001
טל': 02-6330530 פקס: 02-6330534
www.maggidbooks.com

ישיבת ההסדר ירוחם (בלב אחד ירוחם ע"ר)
ת"ד 110 ירוחם 8050000
טל' 08-6580101 פקס: 08-6580101

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לאחסן במאגר מידע, לשרר או לקלוט בכל דרך או בכל אמצעי אלקטרוני, אופטי, מכני או אחר, כל חלק שהוא מן החומר שבספר זה. שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת בכתב מהמוציא לאור.

מסת"ב 978-965-526-328-2 ISBN

נדפס בישראל 2021 Printed in Israel

”ומצאת את לבבו נאמן לפניך”

לעילוי נשמת

בעלי אבינו וסבנו היקר

אברהם יעקב

בן שמואל יהודה

ציפסר

כ”ז תשרי תרצ”ה - י”ז שבט תשפ”א

איש תם וישר בתורת ה' חפצו

שמח בחלקו ומאיר בעינו הטובה על הבריות

תהי נשמתו צרורה בצרור החיים

לעילוי נשמת

ר' יוסף חיים ונגרובר בן הרב אברהם ז”ל

טובה ונגרובר בת ר' אברהם יהושע אדלר ז”ל

ר' יעקב כאיריה בן רחל ז”ל

אסתר כאיריה בת זריפה סתהון דבאח ז”ל

לעילוי נשמות הסבים והסבתות

נתן משה בן דוד דב
ברכה בת שרגא פייבל
אלעזר בן אפריים
שרה רבקה בת שבתאי
יששכר צבי בן שלמה זאב הלוי
יוסף צבי בן אהרון
זיסא יטקה בת משה חיים

נדבת משפחת רדזינר

לעילוי נשמת אשתי ואמנו היקרה
רינה שליסלברג ע"ה
בת מרדכי ומטילדה נויבואר ז"ל
שהאירה עיני ילדים בתורה והעמידה תלמידים הרבה
בעלה הילדים החתנים הכלות הנכדים והנכרות

לעילוי נשמת ר' מרדכי פיקאר ז"ל
תלמיד חכם צנוע ועניו
ולעילוי נשמת בתו נעמי גליקשטיין לבית פיקאר ז"ל
אשת חינוך ותורה שהעמידה תלמידות הרבה
שניהם, אב ובתו, היוו חיבור מופלא של שרשרת תורה,
מסורת דורות, עליה לארץ ועיסוק בתורתה

ברכה והצלחה, רפואה שלמה,
אריכות חיים ונחת מהמשפחה
לסבתא בת שבע בת ציפורה
לבית משפחת זיו

להצלחת משפחות זיו, וקנין, קופפה, קופה, כפיה, טלקה, גרינשטיין
יהי רצון שהקב"ה ישלח להם ולכל עם ישראל
ברכה והצלחה, בריאות איתנה, אריכות ימים ופרנסה בכבוד

ושתמיד יהיו
"מבקשי פניך יעקב סלה"
אמן!

לעילוי נשמת יוסף בן ר' מנחם ויהודית בת שלמה זלמן פולק ז"ל
תרומת אשר ותמי כפיר

לע"נ תלמיד מניטו, סרג' מסעוד עזר בן מיכאל מרדכי בל-אנג' ז"ל
לע"נ שלמה בן נעים, בעלי ז"ל, תלמיד מובהק של הרב יהודה אשכנזי
(מניטו) כמורה דרך בצופים ובודאי כמנהיג רוחני שיסד את אישיותו

תוכן העניינים

מכתבי ברכה	יג
הקדמה – על הספר	טו
מבוא – קורות חיי הרב אשכנזי ומשמעותם	כה

שער ראשון – יסודות השיטה

התפיסה הרעיונית – הייעוד המוסרי והבחירה החופשית

1 פרק	הממדים השונים שבמשנת הרב אשכנזי	3
2 פרק	הבריאה ומחשבת הבריאה	9
3 פרק	תכלית הבריאה – קניית זכות הקיום	19
4 פרק	הבריאה כאקט מוסרי	27
5 פרק	המעשה המוסרי	35
6 פרק	התנאים לדרישה המוסרית	45
7 פרק	הבחירה החופשית	51

הגישה הפרשנית – קריאה לכתחילה ובדיעבד

8 פרק	התורה בקריאת לכתחילה ובקריאת בדיעבד	61
9 פרק	קריאה לכתחילה – עיקרון ויישומו	67
10 פרק	תורת החלופות – שיטת הרב אשכנזי	
75	למול שיטת הספורנו	
11 פרק	תורת החלופות – שיטת הרב אשכנזי	
81	ושורשיה בשיטת השל"ה	

שער שני – הערכים הרוחניים: מוסר, קדושה, תורה ותפילה

המוסריות ומשוואת האחוה

- פרק 12 פרשת קין והבל כפרשה מכוננת 89
פרק 13 משוואת האחוה 99
פרק 14 הזוגיות לאור משוואת האחוה 107

איחוד הערכים ומשמעות הקדושה

- פרק 15 איחוד הערכים והמידות 115
פרק 16 איחוד המידות ובניית הזהות 121
פרק 17 הקדושה 129
פרק 18 קדושת הכלל 135

התורה המצוות והתפילה

- פרק 19 הקדושה והמצוות 143
פרק 20 תורת משה ותורת אהרון 149
פרק 21 תורת האב ותורת הרב 155
פרק 22 התפילה – תפילת הרשות ותפילת החובה 163

שער שלישי - המהלך ההיסטורי: אדם הראשון, אברהם, ישראל וגאולת העולם

מאברהם אבינו ליציאת מצרים

- פרק 23 בניית הזהות של אברהם אבינו
וסיבת שעבוד מצרים 177
פרק 24 אברהם אבינו – סיפור יהודי וסיפור ישראלי ... 185

הגלות והגאולה

- פרק 25 נטיות האבות אצל הבנים 191
פרק 26 ההפרזה במידת החסד והגלות 197
פרק 27 תפקיד הגלות ומבחן הגאולה 203

אוניברסליות קוסמופוליטיות ובחירת ישראל

- פרק 28 אוניברסליות או קוסמופוליטיות 211

פרק 29 בחירת ישראל וייעודם האוניברסלי 219.....

פרק 30 העברי המתחרה והמתנגד 227

מאדם הראשון ועד תיקון העולם

פרק 31 'חטא אדם הראשון כבר תוקן' – האומנם? 233

פרק 32 חטא אדם הראשון שבירת הכלים ותיקון העולם 239

סיכום 243

נספח – מקורות לפרקים 249

נספח – ספריו ושיעוריו של הרב אשכנזי 253

מכתבי ברכה

(לפי סדר הא"ב)

ברכתו של הרב שלמה אבינר, נשיא ישיבת עטרת ירושלים:

ב"ה אלול תשפ"א

מכתב ברכה

יישר כחו

של הרב אוריאל עיטם

על ספרו החשוב

על משנתו של הרב יהודה ליאון אשכנזי.

סוף סוף מוסברת בטוב טעם

באופן שיטתי ומובן

ובודאי ספר זה יהיה לברכה

לדור הגדול שלנו המחפש

אמונה גדולה אך מובנת.

בברכה

שלמה אבינר

ברכתו של הרב אורי שרקי, ר"מ במכון מאיר ויו"ר 'ברית עולם', לרגל הוצאת הספר לאור:

דבר בעתו מה טוב.

לכל חכם אמיתי בישראל יש זמן המתאים להשפעת תורתו בעולם. יש שהשפעה זו מורגשת עוד בימיו, ויש שלאחר מותו. יש סמוך לזמנו ויש בזמן מופלג.

מורנו הגדול רבי יהודה ליאון אשכנזי "מניטו" זצ"ל זוכה שהדור שואב מים חיים בששון ממשנתו, ורבים עוסקים בה. אין זה אלא שניתן למצוא בדבריו מענה לשאלות היסוד המטרידות את דורנו, שאלות של זהות ושאלות של מהות.

פער הדורות, בין מי שהיה חניכה של תורת רבותיו בצפון אפריקה והיה אמון על מכמני הפילוסופיה המערבית, לבין דור הישראלים, מזקיק עבודת הנגשה ומחקר של מושגי היסוד של משנתו, בשפה המובנת לבן דורנו.

לכן יש לברך בשמחה על הופעת מלאכתו של ראש ישיבת ירוחם הרה"ג אוריאל עיטם שליט"א שנרתם למשימה חיונית זו, שתסלול מסילות להבנת משנתו המאירה של רבינו הגדול.

אורי שרקי

הקדמה על הספר

הרב אשכנזי ותורתו

הספר שלפניכם הוא שער להגותו של הרב יהודא ליאון אשכנזי המכונה 'מניטו' (תרפ"ב-תשנ"ז, 1922-1996), מהמיוחדים והמעמיקים שבתלמידי החכמים ואנשי הרוח שבדור האחרון. הרב אשכנזי נולד באלג'יר (לאביו שהיה אחר כך לרבה הראשי), והיה בהמשך לאחד מהמנהיגים הרוחניים הבולטים בקהילה היהודית בצרפת עד למלחמת ששת הימים, שלאחריה עלה לארץ. מאז מלחמת ששת הימים פעל הרב בישראל, בעיקר בקהילת העולים היהודיים מצרפת ומצפון אפריקה, ממש עד שנפטר. הוא לימד במשך עשרות שנים שיעורים רבים מאוד, שהפגישו את שומעיהם עם רובדי העומק של התורה. הרב מעמיק בסוגיית הזהות העברית ומשמעותה הרוחנית וההיסטוריוסופית. מתוך כך הוא מבאר בהרחבה את הבשורה של התורה ושל עם ישראל לאנושות כולה.

תורת הרב אשכנזי יונקת ממכלול המסורות הרוחניות היהודיות. הפשט וחז"ל, חכמי הנגלה וחכמי הסוד, החסידות והראי"ה, ועוד. אולם, אין מדובר בליקוט של אוסף רעיונות נפרדים. הרב מציג לפנינו בניין

רעיוני מאורגן ושיטתי במידה יוצאת דופן (זאת למרות שהוא מיעט לכתוב ובמידה מסויימת גם הסתייג מכתובה, על אף שהיא מתאימה במיוחד להגות שיטתית). הוא מעמיד שיטה ששופכת אור חדש ומעמיק כמעט על כל נושא שהיא מבררת, מתוך היצמדות למקורות התורה ולמסורות שקיבל מרביתו ומתוך חשיפת עומק חדש בהם. מתוך כך הוא מציב מחדש את תורת ישראל כגורם רוחני מפרה ומתסיס בעל תפקיד מכריע ביחס לעולם כולו.

הרב אשכנזי עבר בחייו בתוך שלוש התרבויות המרכזיות שהעולם היהודי היה מצוי בהן במאה השנים האחרונות: הספרדית (באלג'יר), המערבית (בצרפת), והישראלית-ציונית. השורשים התורניים המעמיקים והרקע התרבותי הרחב אפשרו לו להיות בעמדה רחבת אופקים, בעלת תודעה היסטורית וזהותית עמוקה, ולהצליח לדבר מתוך עמקות תורנית ורוחנית, אל המקום הממשי שבו נמצאו שומעיו.

תורה שבעל פה ותורה שבכתב

הרב אשכנזי כמעט ולא כתב ספרים. את רוב תורתו הוא לימד לאורך עשרות שנים לקהלים מגוונים ושונים. תורתו נשארה בעיקרה כתורה שבעל פה. ההשפעה העצומה שהייתה לו ולתורתו על תלמידיו נעצרה בשל כך בגבולות קהל שומעיו, וכמעט שלא הקרינה הלאה אל יושבי בתי מדרש נוספים או לקהל הישראלי הרחב.

כל עוד היה הרב בחיים, המשיכה תורתו להתפשט בקרב שומעיו הרבים. משנפטר הרב ופסקו שיעוריו הייתה עלולה תורתו שבעל פה להשכח אט אט. לצד שיעורים בעל פה שממשיכים ללמד תלמידיו לאור תורתו (ובהם הרב אורי שרקי וחיים רוטנברג), זה כעשרים שנה עמלים במסירות תלמידיו (בעיקר חיים רוטנברג, ישראל פיבקו, גבריאלה בן שמואל) ותלמידי תלמידיו (ובהם נכדו איתי אשכנזי, ומנהל אתר האינטרנט של מכון מניטו – איתי קולין), להעלות את הקלטות שיעוריו אל הרשת, ובעיקר לצקת את תורתו שבעל פה אל הכתב והספר, וקרוב לעשרים ספרים שרובם ערוכים משיעוריו שבעל פה כבר יצאו לאור.

הקדמה: על הספר

אלא שמלאכה זו אינה קלה. הרב אשכנזי היה קשוב היטב לקהל הלומדים בשיעוריו, הגיב לשאלותיהם בחוכמה תורנית וחינוכית עמוקה ובהבנה אנושית נדירה, ומתוך כך גלש פעמים רבות לעיסוק בשאלות החשובות שהעלו השומעים, ולא שמר תמיד על הנושא הראשי של השיעור. אופי זה של שיעורים מפגיש עם עושר רוחני מיוחד, שיש בו לענות על השאלות המנסרות בעולם בכלל או אצל יחידיים בפרט, אבל מקשה על ההבנה המקיפה והמסודרת של מכלול תפיסתו.

מטבע הדברים, הספרים שנערכו על בסיס שיעורים אלו משאירים משהו מטעם מיוחד זה, של עומק ורוחב רוחניים, אך דווקא בשל כך הם אינם נצמדים תמיד לפריסת הקו הרעיוני העקבי והתמציתי.

בנוסף, כל ספר מהספרים הרבים שיצאו לאור מקיף בהרחבה ובהעמקה נושא אחד ספציפי, ולעיתים נדרש אף יותר מספר אחד לנושא (כגון בשיעוריו על התפילה). לומד שחפץ להתוודע לתורת הרב אשכנזי ובוחר ללמוד את אחד מספריו, מוצא את עצמו נכנס מאמצעה של השיטה הרחבה, בלי שיש בידו את הפרספקטיבה הכללית יותר שבתוכה משתבץ הנושא של הספר.

דווקא פרי מבורך זה של ספרים שיצאו ויוצאים לאור משיעוריו, מעמיד את החפץ ללמוד את משנתו בפני ים שמרחביו גדולים מאוד אך קשה למצוא מהיכן לפסוע אל תוכו. מתוך כך מתחזק הצורך במבוא שיטתי תמציתי ובהיר שיפתח לפני החפצים בכך את עיקרי משנתו בצורה מקיפה ומובנית.

על הספר

מתוך רצון למלא את הצורך הזה בא הספר הנוכחי לעולם. הספר מציג בבחירות את היסודות העקרוניים של משנתו המקיפה של הרב. לצורך כתיבתו נבחרו הנושאים היסודיים של משנת הרב אשכנזי, אותרו המקומות המרכזיים שבהם הם נידונו בכתביו, ופרטיהם השלימו זה את זה ונשזרו זה בזה למארג אחד. במקרים רבים התברר שדברי

משנתו של הרב יהודא ליאון אשכנזי (מניטו)

התורה עניים במקום אחד ועשירים במקום אחר, ורק מאיסוף הדברים משיעורים שונים נחשפה התמונה המלאה יותר.

המלאכה נעשתה תוך ניפוי ה'גלישות' הרבות שבשיעורים המקוריים אל נושאים רבים ושונים, גלישות שנובעות מטיבם של דברים שבעל פה שנאמרו בשיעורים לקהלים שונים תוך דו שיח ער בין הרב אשכנזי המלמד לבין הקהל השואל ומעיר.

בדרך זו הודגשה השיטתיות העקבית שבתכנים, והדברים סודרו באופן שבו כל רכיב בנוי על גבי קודמו ותופס את מקומו המדויק. מתוך כך הספר הוא לא רק מבוא אל השיטה, אלא במידה רבה גם סיכום של עיקריה.

יש אמנם לסייג את הדגש על השיטתיות מכמה צדדים. ראשית – יש סוגיות שהרב עסק בהן לאורך עשרות שנים, והיו בדבריו לא אחת פנים חדשות. שנית – יש סוגיות עמוקות שמטבע הדברים יש בהן צדדים שונים ולא תמיד יש בהם הכרעה גמורה, שלישית – חלק מההסתייגות של הרב מפרסום ספרים קשורה לרצון להימנע ממחיר הקיבעון שיכול להיות לשיטה. אמנם, לאחר כל ההסתייגויות הללו, אי אפשר להתעלם מהשיטתיות הרבה שמתגלה בדברי הרב ברוב היסודות הכלליים של הנושאים בהם הוא עוסק. לאור זאת נוכל לומר, כי מי שיפסע איתנו במסע יקבל מפה בעלת פרספקטיבה רחבה, שתתן לו הבנה משמעותית בדברי הרב. מי שימשיך מכאן ללימוד ספריו של הרב, יקל עליו מאוד להבין היכן משתבצות הסוגיות שיפגוש במכלול הרחב יותר של השיטה, ואיך הן נגזרות משיטה רחבה זו.

מהלך הספר

הספר בנוי משלושה שערים. שער יסודות השיטה, שער הערכים הרוחניים, ושער המהלך ההיסטורי.

בשער יסודות השיטה נפגוש את עקרונות היסוד של משנתו של הרב אשכנזי. נלמד כיצד הייעוד המוסרי הוא אבן היסוד של

הקדמה: על הספר

התורה, שמקורו לא רק במעמד הר סיני במצוות שבין אדם לחברו שבעשרת הדיברות, ואף לא רק בעולמם של האבות, במידת החסד של אברהם, אלא הוא עומד ביסוד מחשבת הבורא ומעשה הבריאה עצמו, וההיסטוריה כולה נועדה להביא צעד אחר צעד למימוש השלם על ידי האדם.

נראה כיצד זיהויו של הייעוד המוסרי של האדם כעומד בבסיס התורה, מעמיד מיניה וביה את הבחירה החופשית כאבן יסוד של תפיסת התורה, ואת בניגוד לתפיסות רבות עתיקות וחדשות, דתיות, פילוסופיות ומדעיות, שמצמצמות ולעיתים אף שוללות בסמוי או בגלוי את הבחירה החופשית של האדם ואת שליחותו הגדולה להביא את הבריאה להשלמתה.

בהמשך שער זה נפגוש את אחד הביטויים המרשימים ביותר לשיטתיות של הרב – הקשר בין משנתו ההגותית לשיטתו הפרשנית. הרב אשכנזי מעצב ומנסח שיטת פרשנות עקרונית ועקבית שאפשר לכנותה 'שיטת החלופות' או 'שיטת הקריאה לכתחילה וכדיעבד'. שיטה זו נובעת באופן ישיר ממשנתו הרעיונית וממרכזיותה של הבחירה החופשית המוסרית. שיטה פרשנית זו מצויה במפוזר כבר בדברי חז"ל ובדברי כמה מהפרשנים ומחכמי ההגות התורנית לאורך הדורות, אך מנוסחת לראשונה בעקרונותיה על ידי הרב. השיטה מתגלה כפוריה במיוחד, והיא שופכת אור חדש על פרשיות רבות במקרא, כפי שיוצג בשורה של דוגמאות בספר.

כמבוא לשער זה ולספר כולו, נסקור בקצרה את הביוגרפיה ההיסטורית והרוחנית של הרב, שיש בה מקבילה מיניאטורית לתהליכים שעברו על עם ישראל בכלל במאה האחרונה, ונפגוש את הקשר שבין הביוגרפיה של הרב אשכנזי לבין ההגות שלו.

מכאן נעבור לשער השני – שער הערכים הרוחניים. בשער זה נעסוק בהרחבה בערכים הרוחניים שלנו – המוסר והקדושה, התורה והמצוות, החטא והתשובה והתפילה, כפי שהם מתבארים לעומק על ידי הרב. נעמיק לברר במה מובחנים מושגים אלו כפי שהם מופיעים בתורת

ישראל, מהמושגים המקבילים שמופיעים בתרבויות ודתות אחרות באומות העולם.

מתוך כך נראה שהעמדת היסוד המוסרי בתשתית התפיסה הרוחנית לא באה לצמצם את התורה רק לממד של בין אדם לחברו, כפי שנמצא בתפיסות יהודיות מודרניות מסוימות מאז תקופת ההשכלה, אלא להפך, היא מרחיבה ומעמיקה את הבנת היסוד המוסרי ומלמדת איך הוא עומד בבסיס המצוות כולן, ולא רק בבסיס מערכות היחסים שבין האדם לחברו, אלא גם בין האדם לבוראו ובין האדם לעצמו.

מכאן נעבור לשער האחרון – שער המהלך ההיסטורי. בשער זה נלמד כיצד העקרונות המוסריים והפרשניים והערכים הרוחניים של התורה, שהוצגו בשערים הקודמים, באים לידי ביטוי במהלך ההיסטוריוסופי של האנושות ושל עם ישראל – מראשית ההיסטוריה, באירועי אדם הראשון וקין והבל, ועד אחריתה, בתיקון העולם ובגאולה. ההיסטוריה מתגלה כזירה הממשית שבה צומחים ומתיישמים ערכי הרוח של עם ישראל, שנועדו להורות דרך לאנושות בכללה וליטול חלק בהובלתה לגאולתה ולייעדה.

כפי שאמרנו, אין כמעט נושא שמשנתו של הרב אשכנזי אינה מאירה באור מעמיק ושיטתי. מטבע הדברים, הספר עוסק יותר בעקרונות השיטה, ואין בכוונתו לכסות את כל ענפיה. נושאים חשובים רבים, עתיקים או אקטואליים, לא נידונו בספר, אבל הספר נועד לספק תשתית להבנתם המעמיקה.

* * *

ראשיתם של פרקי ספר זה בשנת תשע"ו, בסדרת שיעורים שניתנה לתלמידיי בשיבת ההסדר ירוחם, ולקהל הרחב ברשת. לשם כך למדתי את משנתו של הרב אשכנזי מתוך עיון מקיף במרחבי ספריו, תוך חתירה להבנת השיטה שבהם, ולאחר מכן מתוך שיחות עם תלמידי, ו

הקדמה: על הספר

ובראשם ר' חיים רוטנברג, המוציא לאור של רוב ספריו. שיחות אלו החכימו אותי והשלימו לי חוליות חסרות ותובנות עומק. קיבלתי תגובות חמות מלומדים רבים, על התרומה הגדולה של סידרת השיעורים להבנה בהירה ושיטתית של משנת הרב אשכנזי. דבר זה עודד אותי לגשת אל מלאכת עריכת הספר, שבאה עתה אל הגמר, על מנת לפתוח את שערי תורתו לציבור הרחב, עם מלאכת כ"ה שנים לפטירתו.

* * *

תודה לבית המדרש הוירטואלי של ישיבת הר עציון, שם התפרסמה גירסה כתובה ראשונה של פרקים אלו. תודה רבה לאנשי מכון מניטון, למשפחת הרב, לתלמידיו ולתלמידי תלמידיו, על עמלם המסור לעשות אוזניים לתורת רבם, ועל כל מה שנעזרתי מכוחם ליציאתו של ספר זה לאור. תודה מיוחדת לר' חיים רוטנברג על שיחות מעמיקות ומחכימות איתו לאורך השנים ועל הערותיו ועצותיו הנוגעות לספר זה. תודה לתלמידיי אלעד ויטמן ואביעד ויסמן, שיונקים כבר שנים רבות מהגותו של הרב אשכנזי, ולכל אחד מהם חלק משלו בהבשלתו של ספר זה.

תודה עיקרית לתלמידי היקר חיים אקשטיין, על מלאכת עיבוד השיעורים הראשונית מתורה שבעל פה לדברים שבכתב. בלי עבודתו המסורה לא היה הספר בא לעולם. תודה לתלמידיי איתן זיו ודורון רהט על בדיקת המקורות, ליעל האיתן על ההגהה היסודית, לשלמה ניימרק על העימוד המקצועי, ולתמר גוטמן על עיצוב הכריכה בכישרון ובטוב טעם. תודה לאהד טיברגר מנהל ישיבת ההסדר ירוחם, על עזרתו החשובה לאורך כל הדרך. תודה מיוחדת ליהושע מילר, לראובן ציגלר ולשאר אנשי הוצאת מגיד, על האמון בספר מתחילת הדרך ועל שיתוף הפעולה הפורה. יהי נועם ה' עליהם ועל כל אשר להם.

משנתו של הרב יהודא ליאון אשכנזי (מניטו)

אחרונים חביבים, יקרים ואהובים, אשתי שלומית, השותפה האמיתית עימי בדרך, שעודדתי להשלים את המלאכה, וילדינו היקרים. אתפלל שיתקיים בנו "ונהיה אנחנו וצאצאינו וצאצאי עמך בית ישראל כולנו יודעי שמך ולומדי תורתך לשמה".

* * *

השנה נפרדנו בכאב מאבי מורי היקר באדם, רבי אברהם יעקב בן שמואל יהודה ציפסר הכ"מ, שהלך לעולמו. כאברהם אבינו בעינו הטובה, יחד עם אימי מורתי יהודית תיבדל לחיים ארוכים, הכניסוני אל התורה ואל האמונה. ספר זה מוקדש לעילוי נשמתו. אשא תפילה כי נזכה בעזרת ה' ללכת בדרכם – דרך אמונה בה' והכרת הטוב, אהבת תורה וחסד, אהבת ישראל ואדם.

* * *

"באו שְׁעָרָיו בְּתוֹךְ חֲצֵרְתּוֹ בְּתֵהֶלֶה" (תהלים ק ד).
מורה אני לקדוש ברוך הוא על שהביאני בשעריהם של בתי מדרשות של תורה, על שהפגישני עם חכמי ישראל שמדרות קדמונים ומדרותינו, ועל שזיכני ללמוד וללמד, ומורה אני לכל חכמיו אשר מפיהם או מפי כתבם למדתי.
יודע אני מיעוט ערכי ומורה לאלוקי על כל שזכיתי לו. אילו פי מלא שירה כים אין אני מספיק להודות על העבר, ובעיקר בא אני בתפילה לפני ריבון כל העולמים על העתיד – "ותן בליבנו בינה, להבין ולהשכיל, לשמוע, ללמוד וללמד, לשמור ולעשות ולקיים את כל דברי תלמוד תורתך באהבה".

* * *

הקדמה: על הספר

”פְּתָחוּ שְׁעָרִים וַיָּבֵא גֹי צְדִיק שׁוֹמֵר אֱמֻנִים” (ישעיה כו ב).
הסידרה 'שערים', נועדה להביא לפני הקורא והלומד, את משנתם הרוחנית של חכמי האמונה של עם ישראל, בצורה בהירה ושיטתית, בשפה קולחת ובצורה מעמיקה. עם סיום מלאכת הספר הפותח את הסידרה, 'שערים' למשנתו של הרב יהודא ליאון אשכנזי (מניטו), אשא תפילה כי יעזרני ה' להוסיף ולפתוח שערים למשנתם הרוחנית של גדולי חכמי ישראל, להיכנס בהיכלי תורותיהם ולשתות בצמא את דבריהם.

אוריאל עיטם
ישיבת ההסדר ירוחם

חשון ה'תשפ"ב
כ"ה שנים לפטירת הרב אשכנזי

מבוא

קורות חיי הרב אשכנזי ומשמעותם

הרב יהודא ליאון אשכנזי, המכונה 'מניטו', היה מגדולי המנהיגים הרוחניים של יהדות צרפת בדור שאחרי מלחמת העולם השנייה. הרב – שהיה מוכר תמיד לציבור יהודי צרפת – כמעט שלא הוכר בציבור הישראלי, עד שספרי שיעוריו התחילו להיות נרפסים בשנים האחרונות. כמעט כל ספריו הם שיעורים שבעל פה שנערכו לספרים אחרי מותו על ידי תלמידים קרובים, שהביאו בכך למודעות לדמותו ולהגותו, מודעות שהולכת וגוברת בשנים האחרונות.

אנו פותחים בסקירה של קורות חייו. בדרך כלל, עיסוק זה נתפס כנספח צדדי ללימוד, אבל במקרה של הרב אשכנזי לקורות החיים יש משמעות גדולה. הרב אשכנזי בוחר להציג בעצמו את קורות חייו. הדברים שסיפר חזרו ונרפסו על ידי תלמידיו בפתיחת ספרו סוד העברי. להלן נראה כי סקירה זו עמוקה יותר מביוגרפיה עובדתית בלבד (הסקירה נאמרה מפיו ונדפסה בספר סוד העברי, כך א עמ' 21-30. משם לקוחות רוב המובאות להלן).

שלוש התקופות

הרב אשכנזי מחלק את תולדות חייו לשלוש תקופות. הראשונה היא ילדותו ונעוריו באלג'יריה עד גיל עשרים, השנייה היא שהותו בצרפת במשך מעט יותר מעשרים שנה, אחריהן באה התקופה הארוכה ביותר – התקופה שבה הוא חי בישראל, עד שנפטר בגיל 74. הרב מציין את נקודות המעבר בין התקופות: נקודת המעבר מהתקופה הראשונה לשנייה היא מלחמת העולם השנייה, והמעבר מהשנייה לשלישית התרחש בעקבות מלחמת ששת הימים.

הרב אשכנזי אינו מסתפק בהצגת העובדות, אלא מגדיר את רבותיו המרכזיים בכל תקופה בחייו. בכל אחת מהתקופות היה לו מורה דרך, רב שהורה לו את דרכו, דמות מרכזית שבעקבותיה הוא צעד.

זה למעלה מארבעים שנה בא לידי ללמוד וללמד רבנים תורת התולדות מפי סופרים וספרים. בראשונה מפי מו"ר אבי הרב דוד אשכנזי זצ"ל, שהיה רב ראשי באלג'יר, ר' יעקב גורדין ז"ל בצרפת, ובבואי ארצה מפי מורי ורבי הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל. הם גילו לפני את תורת התולדות על פי שיטות רש"י, הכוזרי, המהר"ל, השל"ה, הפרי צדיק ועוד.

(סוד העברי א, עמ' 10)

הרב אשכנזי מציין כי בתקופה הראשונה הדמות המרכזית הייתה אביו, שהיה גם הרב הראשי של אלג'יריה. אליו יש לצרף את סבו הרב חיים טובול, אבי אימו. הרב חיים טובול היה דיין ומקובל, ומשפחתו הייתה מיוחסת לאחד מתלמידי האר"י (רבי יוסף אבן טובול, בעל 'דרוש חפציבה'). בתקופה זו הרב למד תורה באופן עמוק, ונחשף לפשט, לדרש, לרמז וגם לתורת הסוד. בהמשך אביו שלח אותו ללמוד אצל מקובלי מרקש שבמרוקו (ובראשם הרב יעקב נחמני זצ"ל). במקביל

מבוא: קורות חיי הרב אשכנזי ומשמעותם

למד הרב בבית הספר ובתיכון של הרפובליקה, כפי שעשו גם שאר הילדים היהודים במקום.

בעקבות תבוסת הרפובליקה הצרפתית לגרמניה הנאצית ב-1940, ועליית משטר וישי ששיתף פעולה עם מדינות הציר, נשללה האזרחות הצרפתית מיהודי אלג'יריה, דבר שגרם למשבר זהותי קשה בקרב היהודים. באותה תקופה הצטרף יהודא ליאון בן השמונה עשרה לתנועת הצופים היהודים באלג'יריה. במהרה בלט במנהיגותו ובכשרונותיו האינטלקטואליים, ושם קיבל את הכינוי 'מניטו'. משמעותו של כינוי זה הוא 'הרוח הגדולה' והוא מבטא היטב את תכונות אישיותו. ב-1942 בעקבות פלישת כוחות הברית לצפון אפריקה, גויס מניטו בן העשרים לצבא הצרפתי החופשי, וב-1944 נפצע. קצת לפני כן קיבל מניטו מכתב ממייסד הצופים היהודים, רוברט גמזון, שיזם הקמת בית ספר גבוה להכשרת מנהיגות יהודית מתוך מטרה לשקם את הקהילה היהודית בצרפת. במכתב פנה גמזון למדריכים מהצופים היהודיים וביקש מכל אחד להקדיש לכך שנה אחת. מניטו נענה לכך, והצטרף לקבוצת המייסדים באורסיי שבצרפת ב-1946, לאחר שהחלים מפציעתו בביתו באוראן.

בבית הספר באורסיי פגש הרב יהודא ליאון אשכנזי, את הדמות שהיתה עבורו מורה הדרך הרוחני המשמעותי בתקופה השנייה של חייו – יעקב גורדין. יעקב גורדין היה תלמיד חכם, מלומד בתורה, בפילוסופיה ובקבלה, שהיה המורה ליהדות בבית הספר באורסיי. פגישתו של הרב עם יעקב גורדין הייתה קצרה, שכן גורדין נפטר כשנה לאחר פגישתם.

דרך יעקב גורדין התוודע הרב לנקודת מבט שלא הכיר עד אז. הוא ידע מהבית שיש עולם דתי תורני, וידע כבר מבית הספר הכללי בו למד שיש עולם מערבי בעל תרבות מפותחת. אלה היו שני עולמות שונים. יעקב גורדין, במשך שנה בלבד, לימד אותו נקודת מבט חדשה על היחס ביניהם: התרבות המערבית (שאליה נחשף בארץ מולדתו

משנתו של הרב יהודא ליאון אשכנזי (מניטו)

ואחר כך באוניברסיטה בצרפת) אינה קנה המידה לשפוט את העולם היהודי, אלא להפך, התורה עם השקפת עולמה ואוצר הרעיונות שלה היא קנה המידה לבחון את ההתרחשויות, התפיסות והזרמים בעולם. לאחר שנה בלבד נפטר יעקב גורדין, אבל גישתו הטבעיה חותם עמוק על הרב אשכנזי, והיא תופסת מקום חשוב בתורתו ובספריו. הרב נענה לבקשתו של גורדין לפני מותו, ונשאר להורות את לימודי התורה בבית הספר באורסיי למשך שנים רבות.

אחד הגורמים שהביאו להחלטתי להצטרף לקבוצתו של 'קסטור' (=רוברט גמזון, מייסד הצופים היהודיים בצרפת ומייסד בית הספר באורסיי) היה הרצון שלי להיות לתלמידו של יעקב גורדין שייצג עבורי אישיות שהצליחה לייצר אחדות עמוקה בין התרבות היהודית המסורתית והתרבות האירופית. מר גורדין היה גדול בחכמת התלמוד, מקובל ופילוסוף שהצליח להציג בפנינו אפשרות לייחוד בין המחשבה הכללית והמסורת היהודית, תוך שהוא עושה זאת מתוך עולם המושגים של חכמת התורה. הבנה זו גרמה לנו לגלות מחדש את חשיבותה וממדיה של המסורת היהודית כפי שהיא משתלבת בפסיפס של התרבות העולמית.

את הרב צבי יהודה הכהן קוק, הדמות התורנית המרכזית בחייו מאז עלייתו לארץ לאחר מלחמת ששת הימים, פגש הרב אשכנזי כמה פעמים כבר בתקופה הקודמת. במסגרת תפקידו, כשהיה מגיע מידי שנה עם תלמידים לארץ, היה פוגש הרב את הרב צבי יהודה קוק. הרב מתאר את המפגש הזה כמהפכה, כמו את המפגש עם יעקב גורדין:

מי שחידד לי את נקודה זו הוא הרב צבי יהודה ז"ל במהלך פגישתנו הראשונה. באותו הלילה למדנו את הנושא הזה. אני באתי אליו עם מה שרבותני לימדו אותי והוא חידש לי את הנקודה הזו: הקדושה הטבעית המתגלה בארץ ישראל. זה עיקר

מבוא: קורות חיי הרב אשכנזי ומשמעותם

תורת ארץ ישראל לעומת תורת חו"ל. נקודה זו מרכזית בתורת הרב קוק זצ"ל, והיא משנה את המבט על כל התורה כולה. מאותו הלילה התחלתי ללמוד מחדש את התורה כולה שלמדתי עד אז, עם המפתח הזה שמסר לי הרב צבי יהודה.

(סוד מדרש התולדות ז, עמ' 58-59)

אצל הרב צבי יהודה קוק רכש הרב את ההבנה שלפני הכל אנחנו עם. לאורך חייו הצעירים, התפיסה הפשוטה שלו – כמו של רבים אחרים בגלות – הייתה שיהודי יכול להיות גרמני, רוסי או אלג'ירי. הוא תפס את עצמו כבן לעם הצרפתי. רק כשהגיע לארץ הוא עבר מהפכה, וקלט שכל מה שהוא מדבר עליו ומרגיש הזדהות איתו – שורשו בהשתייכות לישראל כעם. עם שהמקום הממשי שלו בארץ ישראל. מי שהוא מצא כמורו ורבו בעניין הזה היה הרב צבי יהודה.

הזהות הישראלית הכילה בה ממד יציב, מוגדר, ואחיד הרבה יותר מאותה תופעת שוליים שהייתה הזהות היהודית הגלותית: מערכת אמונה חסרת עמוד שדרה הנצמדת לזהות לאומית זרה, יוקרתית ככל שתהיה. הזהות הלאומית המושאלת נותרה בהכרח חצויה, מתורגמת וחסרת חיות ועתידה הייתה להיעלם במהירות. צמחה בי אז ההכרה בפן הלאומי פוליטי של העם היהודי בעוד שבאלג'יריה הזדהיתי כצרפתי בן הדת היהודית.

המציאות הישראלית הכילה את היציאה מן המחותרת שציפינו לה כה ארוכות, ואת החיפוש אחר הזהות הפוליטית היהודית. זה היה הרגע שהתחלתי להבין שמה שמאחד את כל היהודים ברחבי העולם הוא קודם כל השייכות הלאומית ולא השייכות הדתית.

דמות משמעותית נוספת שפגש הרב לאחר עלייתו לארץ, היה הרב שלמה בנימין אשלג, בנו של הרב אשלג בעל פירוש הסולם על ספר הזוהר. השפעת תורתו של הרב אשלג על תורתו של הרב, ניכרת בכמה סוגיות מרכזיות בהן עסק שאת חלקן נפגוש במהלך הספר.

השפעה מהותית מהמאורעות

למסמך קורות החיים שהכתיב הרב אשכנזי יש משמעות גדולה. בדרך כלל, תלמיד חכם רואה את תפקידו במסירת התורה, הוא מעביר את תורת ה' כפי שהיא לדור הבא. לפעמים הוא אינו רק מקבל ומוסר, אלא זוכה מתוך התמסרותו לתורה גם לחדש בה חידושים. כל תלמיד חכם מגלה אות נוספת בתורה, אך לא מתוך העולה על לבו, אלא כתוצאה מביורור האמת שבתורה. האקדמיה וחוקריה מסתכלים מזווית אחרת לגמרי על תלמידי החכמים ועל מסירת התורה. לפי המתודה האקדמית, שיטתו של תלמיד חכם היא פרי ההשפעה של התרבות הסובבת אותו ומאורעות זמנו.

מבחינה זו, נראה במבט ראשון שהרב אשכנזי כורה לעצמו בור: הוא אומר בגלוי שתורתו מושפעת מתולדות חייו ומהמאורעות הסובבים אותו. מילדותו באלג'יר, מהשבר הזהותי שעבר על בני קהילתו בזמן המלחמה כאשר מצאו את עצמם חסרי זהות לאומית, מהתרבות המערבית, מהציונות, ממדינת ישראל. הוא אינו מחכה לחוקרים שיגידו זאת, אלא לכאורה מודה שתורתו אינה מקורית אלא תוצאה של השפעות חיצוניות. אולם במובן עמוק יותר, הרב אומר את ההפך הגמור: לא המאורעות מעצבים את תורתו, אלא התורה – המחשבה האלוקית – היא המעצבת את המאורעות העוברים על עם ישראל, ומתוך כך גם את עולמו שלו.

סיפור חיי האישי אינו מהווה סיפור יוצא דופן, אלא כראי מדויק של תהפוכות וגילוי זהות מחודשת שעברה על עם ישראל בדור התקומה.

נולדתי יהודי אלג'ירי בעל אזרחות צרפתית, ולאורך כל הפרק הראשון של חיי שעבר עלי באלג'יריה עד מלחמת העולם השנייה, הכרתי את עצמי בלי להקדיש תשומת לב מיוחדת להגדרות אלו, כצרפתי אלג'ירי מדת יהודית. הפרק השני של חיי, לאחר מלחמת העולם השנייה, עבר עלי בצרפת, שבה גיליתי

מבוא: קורות חיי הרב אשכנזי ומשמעותם

את המורכבות החברתית העצומה של העם היהודי וההיסטוריה שלו, בפוגשי שם את העולם היהודי האשכנזי. הפרק השלישי של חיי, יתנהל בישראל, כישראל.

תהפוכות אלו בחיי הופכות אותי למקרה פרטי של תהליך חידוש הזהות המתרחש בימינו אנו בהופכו את העם היהודי לאומה עברית, או במילים אחרות, תהליך ההופך את היהודי לישראלי.

התהליך הביוגרפי שהרב משרטט הוא למעשה התהליך שבו מובילה ההשגחה העליונה את עם ישראל. התחנות בתולדות חיי הן צמתים בתולדות ישראל. כל העם עובר מגלות לגאולה, מתורת החורבן שאין בה אלא ארבע אמות של הלכה (כדברי הגמרא בברכות), לגילוי חדש של תורה. בזאת אומר הרב: אני מקרה פרטי של מה שעובר על כל עם ישראל. הוא אכן פותח כך את תולדות חיי, ואומר כי סיפורו אינו סיפור אישי. סיפור זה, לדברי הרב, מחייב שינוי בלימוד התורה, אין זו השפעה חיצונית, אלא קריאת כיוון מהותית, שמאירה באור חדש גם את תפקידם של מדרשי חז"ל ושל תורת הנסתר כפי שנראה בספר. עם עברי חי צריך לקרוא את התורה בתור השפה האותנטית של חיי. עכשיו כשאנחנו חוזרים להיות עם בארצו, אנו יכולים לחזור ולשקם את הקריאה העברית של עם חי בתורתו. זו דוגמה לעיקרון פרשני שהרב אשכנזי דוגל בו לאור השינויים במציאות: יש תהליך שעובר על הופעת התורה, המאורעות מחייבים שעכשיו היא תתגלה אחרת, באופן שמחזיר אותה למקוריותה כתורת עם.

שער ראשון

יסודות השיטה

פרק 1

הממדים השונים שבמשנת הרב אשכנזי

בהקדמה עסקנו בקורות חייו של הרב אשכנזי, ובאופן שבו תיאר אותם. לפני שניכנס לעומק משנתו של הרב, נציג בקצרה כמה מהממדים השונים שמצויים בה. נעשה זאת באמצעות סקירת קורות חייו של אברהם אבינו, כפי שמציג אותן הרב.

סיפור מסע

תחילת פרשת לך לך היא סיפור מסע. המסע מתחיל לאמיתו של דבר כבר בסוף פרשת נח, כשבמשפחת אברהם צומחת יוזמה ללכת אל ארץ כנען. יוזמה זו מקבלת אישור מגבוה בקריאה 'לך לך'. אברהם אבינו מקבל ציווי ללכת אל הארץ שהקדוש ברוך הוא יראה לו, והוא הולך עד שהוא מגיע לארץ ישראל, שם לכאורה מגיע מסעו לתחנה הסופית. אבל הרב מסב את תשומת הלב לכך שכאשר קוראים את הפסוקים בבראשית פרק יב, נראה שאברהם לא מפסיק ללכת ולו לרגע. הוא נודד בין מקומות, הלוך ונסוע, בין בית אל, שכם, הנגב ואפילו מצרים. אם היה אפשר לחשוב שאברהם נדד כך רק כשהיה בחוסר כול, הרי

שגם כשהוא יוצא ממצרים ברכוש גדול ממשיכים הנדודים. זה מסע שאינו נגמר. אפילו כשאברהם נפרד מלוט, ונדמה שכל אחד מהשניים בוחר לו מקום קבוע, קורא לו הקדוש ברוך הוא: קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה. הציווי "לך לך" אינו מסתיים בשלב ההגעה "אל הארץ אשר אראך", אלא עומד בתוקפו עד למימוש היעד – "ואעשך לגוי גדול [...] ואגדלה שמך [...] ונברכו בך כל משפחות האדמה". אברהם יעבור מסע עד שיהיה לו זרע, ואחר כך עוד מסע ארוך עד שישפיע ברכה על כל האנושות. המסע הזה הוא בעצם מסע ההיסטוריה האנושית, שבמרכזה עם ישראל.

זהו אחד הרעיונות שכל משנת הרב אשכנזי מושתתת עליהם. הרב מוסיף ואומר על המסע של אברהם שני דברים משמעותיים: ראשית, המסע הזה אינו רק במרחב החיצוני, הליכה ממקום למקום, אלא מסע פנימי של אברהם בעצמו. מסע שלם צריך לעבור עליו. ככל שלב שאברהם עובר, צריך לברר איזו תחנה זו במסע, ומה היא בונה בנפשו של אברהם. כל נחשוב שאברהם נשאר אותו אברהם ורק המאורעות שסביבו מתחלפים, אלא זהותו הולכת ונבנית מכל המאורעות הללו (מושג הזהות הוא מושג מרכזי במשנתו של הרב אשכנזי. נעסוק בהרחבה בהסברתו בהמשך הספר).

אסור לנו לטעות ולחשוב שתכף ומיד, בברית בין הבתרים, התגלתה כבר זהותו העברית של אברהם במלוא תוקפה. בשלב זה הוא עדיין בתחילת דרכו. הוא עדיין אברם שמתלבט, שמכיר את עצמו מבחינה זהותית כסוף של התקופה הקודמת. עובדה היא שבשלב זה הוא אינו מצליח להוליד [...]. [בהמשך] הוא הצליח לעבור 'מוטציה זהותית', כפי שאני רגיל לומר, המתבטאת בשינוי שמו באותו פסוק שציטטתי, מאברם לאברהם [...]. זה קורה בעקבות תהליך זהותי ממושך שהוא והיא עוברים. צריך להבין נקודה זו לעומק: זה לא היה מובטח לאברהם או לשרה מלכתחילה. הוא נולד כאברם מאור כשדים [...] הוא לא נולד כאברהם העברי. הוא הצליח אחרי תהליך

פרק 1: הממדים השונים שבמשנת הרב אשכנזי

ממושך וקשה לגלות מתוכו, לחשוף מתוכו את זהותו העברית, את אותה סגולה שהייתה טמונה בו, אותה ייחודיות שבו.

(סוד מדרש התולדות ה, עמ' 37-39)

שנית, המסע הזה מלא צמתים. אברהם אינו מתקדם אוטומטית על המסלול מתחנה לתחנה, אלא עובר בין פרשות דרכים; בכל צומת יש כמה אפשרויות, ונשאלת השאלה לאן לפנות, והסוף לא מובטח מראש, אלא תלוי בבחירותיו של כל אחד.

הכול היה פתוח מלכתחילה. אַבְרָם מאור כשדים לא נולד כאברהם. הוא מחליט להיות אברהם העברי במציאות. הוא מחליט להיות המאמין הראשון.

(סוד מדרש התולדות ג, עמ' 73)

באותה הדרך מתאר הרב אשכנזי את תולדות חייו שלו. הוא אינו מתאר רק מה קרה לו, אלא כיצד הוא נבנה. ולא רק הוא: ההיסטוריה כולה בעיניו היא מסע של עיצוב זהות. אברהם אבינו תופס מקום מרכזי אצל הרב, ומושג הזהות דומיננטי אצלו. השאלה איננה רק מה קרה לי, אלא מי אני ומה עיצב אותי בדרך למה שאני. הרב מדגיש שלא מדובר בתחנות אלא בצמתים, ובכל שלב יש יותר מאפשרות אחת. במקרה של אברהם, למשל, הרב אינו רואה את מהלך תולדותיו כמסלול חד סטרי שנע ממאורע למאורע, ממלחמת המלכים לברית בין הבתרים, משם ללידת ישמעאל וכן הלאה. אם ננסה לאמץ את נקודת המבט שלו, נצטרך לעצור בכל שלב בספר בראשית ולחשוב: מה היה קורה לולא אברהם לקח איתו את לוט? מה היה קורה לולא ירד למצרים, או לולא היה אומר על שרה שהיא אחותו? מה היה קורה ללא ההצעה ללוט להיפרד, או לולא היה יוצא להציל את לוט? מה היה קורה אילו היה נענה להצעת מלך סדום לקחת את הרכוש, או אפילו מחליט לקחת את הנפש ולא את הרכוש? ומה היה קורה אילו שרה לא הייתה נותנת את הגר לאברהם?

כל נקודה כזו היא צומת, וצריך להבין מה התרחש בגללה ומה יכול היה להיות אחרת. כל אחת מהשאלות הללו היא סוגיה בפני עצמה. שאלות אלו אינן היפותטיות בלבד, הרי גם חז"ל עוסקים בהן. מה היה קורה אילו הדמויות בתורה היו בוחרות אחרת, מה השתנה בעקבות ההתרחשויות, מה צריך לתקן, איזו דרך צריך לעבור עכשיו. השאלות הללו מפוזרות אצל הפרשנים. למשל, בצומת ההכרעה אם לרדת למצרים, נחלקו רש"י ורמב"ן – רש"י אומר שלא הייתה ברירה אלא לרדת למצרים, והרמב"ן רואה בירידה חטא. המיוחד אצל הרב הוא השיטתיות, כל הקריאה שלו בתורה בנויה על ראיית ההיסטוריה כמסע רצוף צמתים והכרעות מכוננות:

דווקא ההכרות האינטימית שלנו עם הסיפור המקראי היא בעוכרנו, שכן אין אנו מנסים לדמיין כיצד יכול היה הסיפור להתפתח בצורה שונה. אנחנו יודעים שקין רצח את הבל, שתובל־קין הרג את קין. אנחנו יודעים שהיה מכול בתום עשרה דורות מאדם הראשון, והוא מחה את האנושות כולה להוציא משפחה אחת ויחידה. אנחנו מכירים את הסיפור לפרטיו טוב כל כך, שנראה לנו כי כל מרכיב היה בלתי נמנע. אולם המסר של תורת החיים הפוך: בכל שלב היה לאנושות חופש בחירה כיצד לנהוג. בכל שלב היה לכל אחת מן הדמויות האנושיות המנהלות את המאורעות ההסתוריים בחירה חופשית, אם ללכת לכיוון ההרס והאובדן או לכיוון הבנייה והחיים.

(סוד העברי א, עמ' 169)

השאלה שאני מבקש לשאול היא אם מלכתחילה זה היה יכול להיות אחרת? ברור שיש לנו קושי מסוים לתאר לעצמנו איך זה היה יכול להיות אחרת, אולם עלינו לעשות את המאמץ האינטלקטואלי הנדרש.

(סוד מדרש התולדות ב, עמ' 158)

ממדי תורתו של הרב אשכנזי

ראינו עד כה כמה מהממדים בתורתו של הרב אשכנזי. נזכיר את אלו שראינו, ונוסיף את אלו שעדיין לא ראינו, אך כולם מתקשרים זה לזה, והם ילכו ויתבררו במהלך לימודנו:

א. הממד הפרשני – לרב יש עקרונות איך לומדים את התורה, איך קוראים אותה, איך חוזרים לשפה שלה. ראינו דוגמה לעיקרון כזה בשאלה הפרשנית מה היה צריך לקרות ומה קרה בפועל, או מה היה יכול לקרות אחרת. שאלה עקרונית זו היא אחד מיסודות השיטה הפרשנית בהבנת רצף ההתרחשויות בתורה (פרקים 8-11).

ב. ממד הזהות – בניין הזהות של האדם והעם ועיצובה (בעיקר בפרקים 23-26).

ג. הממד הרעיוני – בניית הזהות אינה רק תהליך כעין התבגרות של בן נעורים, אלא יש תהליך מסוים שאליו התורה מכוונת, בניין מוגדר שצריך להיבנות. האידיאל שאליו שואפת התורה ועל פיו האנושות אמורה להתעצב. הסוגיה העיקרית בממד הזה היא סוגיית המוסר, שתופסת אצל הרב מקום מרכזי, ועוד נעסוק בה בהרחבה (פרקים 2, 7, 12-16).

ד. הממד ההיסטורי – בממד זה קורה התהליך שדרכו נבנית הזהות, שכן ההיסטוריה (או ה'הסתוריה' כפי שכתב הרב בעקבות הרב קוק, כדי לציין שהקדוש ברוך הוא מסתתר בתוך מאורעותיה ומאפשר בכך לאדם להיות שותף באמצעות בחירתו החופשית) היא הציר שעליו מתרחש כל מהלך בניית הזהות השלמה של האנושות. המשמעות היא שהבניין עדיין נמשך עד מאורעות דורנו, שהרי מהלך ההיסטוריה לא נפסק (פרקים 23-32).

ה. ממד הייעוד – המחשבה האלוקית, שהיא תכלית הבריאה. ממד זה הוא השורש של כל משנתו הרעיונית של הרב שתוארה כאן (פרקים 2, 3, 15-22).

ו. קנה המידה התורני – עיקרון זה מבהיר את המבט שממנו צריכה לצמוח לפי הרב כל הגות יהודית אמיתית. איננו באים מהעיניים של התרבות העכשווית היחסית שבזמננו והופכים אותה לקנה המידה שעל פיו נשפט ומתפרש כל מאורע או פרשה, אלא בוחנים את התרבויות שלאורך ההיסטוריה, כולל זו הנוכחית, מתוך קנה המידה הנצחי של התורה. אין זו משימה פשוטה. היא דורשת בקיאות הן בתורה והן בפילוסופיה ובתרבות ששולטות בזמן המסוים. את המבט הזה, כאמור, למד הרב ממורו יעקב גורדין.

אלה הממדים שילוו אותנו בלימוד, ויחד הם בונים מערכה שלמה. כל המערכה הזאת נועדה לממש את מחשבת הבריאה וייעודה. אנו עתידים לראות במהלך לימודנו שיש קשר פנימי עמוק בין הממדים, כולל הממד הנפרד לכאורה של פרשנות התורה. לאחר שפגשנו באופן ראשוני ומרוכז יסודות כלליים של משנתו, נוכל לחזור ולעיין במשנתו באופן הדרגתי ומסודר, לאורך הפרקים הבאים, והתמונה תתפרט ותתבהר.